

Andelko ZELENKA

STEĆCI MOSTARSKOG PODRUČJA Prilog proučavanju stećaka Hercegovine

Uvod

Istraživači srednjovjekovnih kamenih nadgrobnih spomenika stećaka u Bosni i Hercegovini desetljećima su pokušavali doći do potpunijih saznanja o ovoj specifičnoj vrsti našeg kulturno-povijesnog naslijeđa. Prema pisanim izvorima sačuvanim do našeg vremena ovi spomenici počeli su privlačiti pozornost zbog svog neuobičajenog oblika i načina ukrašavanja tek polovicom 19. stoljeća. Prvi pokazuju zanimanje za stećke putnici, putopisci, stranci, pretežito amateri.

Nešto opširnije podatke o stećcima zapadne Hercegovine, jednu vrstu nepotpune topografije stećaka i njihovih opisa, s malo uspjeha pokušao je dati fra Petar Bakula 1867. godine u svom poznatom *Šematizmu*.¹

Prva ozbiljnija stručna istraživanja stećaka u Hercegovini otpočela su nakon osnivanja Zemaljskog muzeja u Sarajevu 1889. godine usporedo s drugim istraživanjima kulturne povijesti Bosne i Hercegovine. Prema prvom službenom popisu stećaka u Bosni i Hercegovini (1887. – 1888.) godine u mostarskom okrugu tada je evidentirano manje od petsto stećaka.²

Intenzivnije istraživanje na inventarizaciji, zaštiti i prezentaciji stećaka u nas obavljeno je u organizaciji državnih stručnih institucija od početka šezdesetih do konca sedamdesetih godina 20. stoljeća. U tom vremenu priređeno je nekoliko reprezentativnih izložbi: *Srednjovjekovna umjetnost*

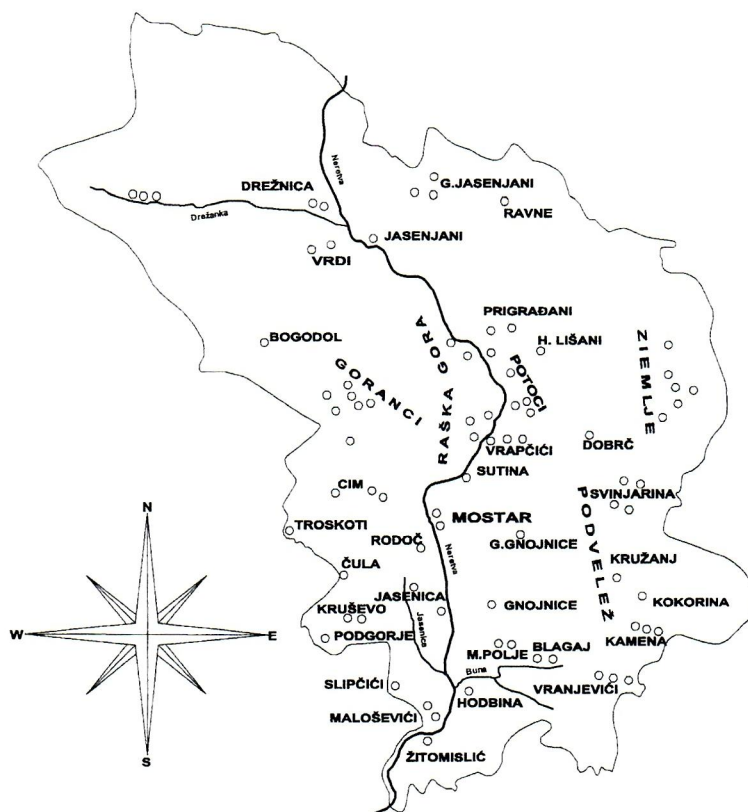
¹ FRA P. BAKULA, *Šematizam... 1867.*, prijevod V. Kosor, Mostar, 1970.

² TRUHELKA, *Sredovječni spomenici Bosne*, Hrvatsko kolo, Zagreb, 1943. str. 4. U to doba Okrugu mostarskom pripadale su i općine Široki Brijeg i Čitluk.

u Parizu, *Umjetnost stećaka* u nekoliko većih europskih gradova. Tada je također izvršen novi popis stećaka i tiskana obimna monografija *Stećci – kataloško-topografski pregled*, autora Š. Bešlića, u izdanju Kulturnog naslijeđa BiH, 1971. godine.

Rezultati ovog popisa također nisu dali pravu sliku o stećcima mostarskog područja kao niti podatci u navedenoj publikaciji. Zbog toga se moralo čekati čitavo stoljeće da se konačno obznani prava istina o srednjovjekovnim kamenim nadgrobnim spomenicima na širem području glavnog grada Hercegovine.

Djelujući četiri desetljeća u stručnoj službi Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture Hercegovine u Mostaru u drugoj polovici 20. stoljeća na zaštiti i istraživanju kulturno-povijesnog naslijeđa, autor ovog priloga i suradnici došli su do mnogobrojnih novih podataka koji su opovrgli ranije dugogodišnje tvrdnje istraživača o stećcima mostarskog područja.

Sl. 1. Lokacije stećaka na području općine Mostar.

U cilju sagledavanja cjelovitog pregleda stećaka ovoga područja pored već ranije poznatih podataka u ovome prilogu objavljujem i nove rezultate istraživanja na inventarizaciji spomenika kulture obavljenih u okviru nadležne službe zaštite na području Hercegovine. Dio novih podataka o stećcima mostarskog područja svojevremeno je objavljen u *Arheološkom leksikonu Bosne i Hercegovine* i Zborniku za kulturno-povijesno naslijeđe *Hercegovina*.

Prema već ranije utvrđenoj metodologiji u ovom prilogu upoznajemo se s osnovnim podatcima o stećcima: naselju i lokaciji gdje se stećci nalaze (sl. 1), broju karakterističnim primjerima, dekoraciji, stanju nekropola sa stećcima, natpisima i orijentaciji stećaka.

Stećci na užem gradskom području

Dok se na užem urbanom području Mostara do našeg vremena sačuvao manji broj stećaka, bliža i dalja okolica obiluje mnogobrojnim srednjovjekovnim nekropolama sa stećcima od kojih dugo vremena znatan broj nije bio poznat stručnoj i široj javnosti.

Šezdesetih i sedamdesetih godina 20. st. Muzej Hercegovine u Mostaru, koji se nalazio u objektima Islamske vjerske zajednice – mektebu i Čejvan-ćehajinoj džamiji u starom gradu, prenio je u svoj lapidarij šest stećaka, od čega pet iz bliže i jedan iz dalje okoline Mostara, u cilju muzejske prezentacije javnosti.³

Dva veća kamena ulomka ukrašenog stećka koji se vjerojatno nalazio u blizini starog grada, vremenom obrađena za kamena korita koja su bila u uporabi u Tabhani kod Starog mosta, na desnoj obali Neretve, gdje se nalazila turska radionica za obradu kože.

Stećak u obliku veće kamene ploče, ukrašen štitom i ratnikom s mačem prenesen je s Bišća polja 1955. godine u tijeku gradnje mostarskog aerodroma u blizinu Mukoše.

Stećak sljemenjak u obliku sarkofaga prenesen je 1963. godine u muzejski lapidarij s nekropole u zaseoku Vlasnići, s lokaliteta Troskoti zapadno od Žovnice u blizini Mostarskog blata. Prema vrlo plastičnom ćirilichnom natpisu stećak je bio nadgrobni spomenik Ljupka Vlasnića. Zbog solidne klesarske obrade, ratnika s kopljem na konju i neuobičajenog vrlo plastičnog natpisa ovo je jedan od zanimljivijih spomenika ove vrste na mostarskom području (sl. 2).

---

³ A. ZELENKA, „Problem zaštite i prenosa stećaka u Hercegovini“, *Hercegovina*, br. 2. Mostar, 1982., str. 125 – 147.

Sl. 2. Stećak s natpisom Ljupka Vlasnića, iz zaseoka Vlasnići, zapadno od Mostara, prenesen je 1963. g. u mostarski Muzej, sada u parku Centra za kulturu Mostar.

Sa područja Humilišana u Potocima sjeverno od Mostara, s lokaliteta Bošnjaci prenesen je 1966. godine jedan manji sanduk vrlo lijepo ukrašen sa svih vidljivih strana motivima: ratnik sa štitom i mačem, scena turnira, kolo, jelen, sidro i tordirana vrpca (sl. 3).

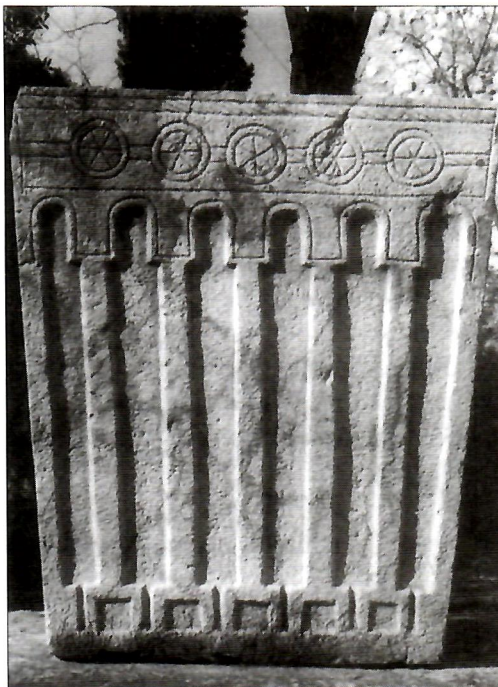

Sl. 3. Stećak s nekropole Humilišani – Bijelo polje, prenesen 1966. g. u mostarski Muzej, sada u parku Centra za kulturu Mostar.

U tijeku izgradnje HE Trebišnjica 1964. godine iz sela Panika nedaleko od Bileće u istočnoj Hercegovini u lapidarij Muzeja u Mostaru prenesen je stećak u obliku visokog sanduka ukrašen nizom arkada (sl. 4).

Nakon završetka minulog rata u BiH i Daytonskog mira Islamska vjerska zajednica u Mostaru preuzela je prostorije koje je dugo vremena

koristio Muzej Hercegovine: stari mekteb, Čejvan-čehajina džamiju i lapidarij u kojem su se nalazili kameni spomenici. Uza suglasnost nadležnih organa Općine Stari grad na lijevoj obali Neretve svi navedeni stećci iz muzejskog lapidarija preneseni su 1997. godine u parkovski prostor Centra za kulturu na desnoj obali, nasuprot hotela Ruža gdje se i sada nalaze.

Sl. 4. Zbog izgradnje hidroelektrane Trebišnjica 1964. g., iz sela Panika kod Bileće, prenesen je stećak u obliku visokog sanduka u mostarski Muzej, sada u parku Centra za kulturu Mostar.

Stećci na Carini

Stariji sjevero-istočni dio grada na lijevoj obali Neretve neposredno uz glavni put koji od sjevera vodi prema jugu naziva se Carina. Prema stručnoj evidenciji službe zaštite spomenika kulture i uvidom autora ovog priloga na ovom području registrirani su stećci na dvije lokacije.⁴

Jedini stećak sa ćirilčnim natpisom do sada sačuvan u gradu Mostaru nalazi se u malom parku u Ul. m. Tita preko puta zgrade stare općine i Radničkog doma. Ovaj je stećak nadgrobni spomenik Radivoja Krivoušića ukrašen s gornje strane srednjovjekovnim štitom i mačem. Prema pouzdanoj usmenoj predaji ovaj stećak prvobitno se nalazio oko 150 m sjeverno od sadašnje lokacije i u sekundarnoj uporabi služio je kao meitaš – kameno postolje za polaganje umrlog ispred stare Husein-hodžine džamije koja se nalazila u ovom dijelu grada, a koja je porušena polovicom prošlog stoljeća. Pored navedenog stećka i džamije nalazio se još jedan stećak koji je već davno uništen.

---

⁴ A. ZELENKA, „Zapisi iz starije prošlosti Mostara i okolice“, *Hercegovina*, br. 2 (10) 1996., Mostar, str. 61-76.

Izgradnjom stambenog objekta na mjestu stare džamije i stećka pored nje ovaj je nadgrobnik uza suglasnost službe zaštite i pod nadzorom autora ovoga priloga 1957. godine prenesen u susjedni parkovski prostor u kojem se i sada nalazi.

Također na prostoru Carine oko 60 m zapadno od zgrade Doma zdravlja u Ul. A. Pintula evidentirao sam 1962. godine dva stećka u obliku ploča, od kojih je jedan bio ukrašen srednjovjekovnim štitom i mačem trolisnom lozicom i dva ukrašena mača. Nakon ponovnog pregleda ovih spomenika koncem 70-tih godina 20. st. utvrdio sam da ih je vlasnik susjedne kuće bez odobrenja službe zaštite uništio.

Navedeni stećci jedini su primjeri ove vrste nadgrobnih spomenika evidentirani na užem gradskom području i značajan dokument ostataka materijalne kulture potrebnih za izučavanje srednjovjekovne prošlosti grada na Neretvi.

Stećci na periferiji i bližoj okolici grada

Cim – Smrčenjaci

Staro katoličko groblje zvano Smrčenjaci u Cimu, ranije selu sada prigradskom naselju, u zapadnom dijelu gradske periferije istraživačima starije prošlosti Mostara poznato je više od jednog stoljeća. Po svom narodnom toponimu, arheološkom istraživanju, starim grobovima i sačuvanim stećcima ovdje se nalazilo srednjovjekovno groblje. Prema starijoj evidenciji istraživača naše prošlosti u groblju Smrčenjaci i neposredno pored njega bilo je više stećaka. Međutim, do našeg vremena sačuvala su se samo dva stećka. Jedan u obliku manjeg sanduka ukrašen s četiri ženske figure u kolu, dok je drugi u obliku nižeg sljemenjaka.

Izgradnjom stambenog objekta istočno od groblja 1979. godine došlo je do slučajnih nalaza grobova koji su istraženi i tada je utvrđeno da se radi o srednjovjekovnom groblju.⁵

Pored katoličkog groblja sv. Ante u Cimu, oko 400 m zapadno od Smrčenjaka, nalazi se jedan stećak u obliku ploče ukrašen simboličnim motivima dva polumjeseca i križa.

U krajnjem zapadnom dijelu Cima, iznad Tute u pravcu Goranaca, nalazi se staro groblje zvano Gorica. Unutar groblja nalazi se srednjovjekovna nekropola sa šest lijepo obrađenih i ukrašenih stećaka (pet ploča i jedan sljemenjak) s motivima: križa, mača, arkada, sunca, trolisne lozice i cikcak linije.

---

⁵ A. ANTANACKOVIĆ-SALČIĆ, *Arheološki leksikon BiH*, tom 3, str. 305

Također na području Cima u pravcu vrela rijeke Radobolje u blizini vodoopskrbnog bazena gradskog vodovoda na brežuljku zvanom Radeš nalazi se manja nekropola sa sedam stećaka (šest ploča i jedan sanduk). Od ukrasnih motiva na stećcima su uklesani trolisna lozica i ljudske figure u kolu.

Vihovići i Orlac

Sjeverni dio periferije grada Mostara naziva se Orlac i Vihovići. Sedamdesetih godina 20. stoljeća vršeci inventarizaciju spomenika kulture autor ovoga priloga evidentirao je 3 stećka u obliku sanduka u blizini Škobića i Aničića kuća nedaleko od željezničke pruge Mostar – Sarajevo.

Oko 250 m sjeverozapadno od navedenih stećaka, kod kuće obitelji B. Krešića na lokalitetu zvanom Humac, koji dominira širom okolicom, nalazi se veći stećak u obliku ploče.

Sutina

U neposrednoj blizini Mostara, oko 600 m sjeverno, između Neretve i magistralnog puta Mostar – Sarajevo, 1978. godine otkrivena je manja nekropola s osam stećaka, na području zvanom Sutina. Prema tvrdnji dr. Pave Anđelića, našeg uglednog znanstvenika za srednji vijek, ovaj lokalitet dobio je svoje ime po sv. Ivanu kojem je bio posvećen sakralni objekt u srednjem vijeku. Trasiranjem terena za tvornicu rashladnih uređaja poduzeća Soko iz Mostara na lokalitetu uže lokacije Crkvina pronađena je kasnoantička bazilika iz V. – VI. st. U njezinoj neposrednoj blizini bilo je više srednjovjekovnih grobova i navedeni stećci. Intervencijom Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture iz Mostara, s ciljem zaštite svi stećci (jedan sljemenjak, jedan sanduk i šest ploča) preneseni su 60 m zapadno od prvobitne lokacije, na uzvišenje iznad lijeve obale Neretve, izvan kruga tvornice. Nakon ovog zahvata istražena je kasnoantička bazilika i srednjovjekovni grobovi pored bazilike i ispod stećaka.⁶

Komisijским uvidom stručnjaka službe zaštite spomenika kulture iz Mostara 2006. g na terenu utvrđeno je da je pored potpuno srušene tvornice devastiran kasnoantički lokalitet s ostacima bazilike, a od prenesenih stećaka ne postoji ni traga. Na mjestu stare uništene tvornice izgrađen je veliki trgovački centar 2011. godine.

---

⁶ Otkriće ranokršćanske bazilike i nadzor nad prijenosom stećaka izvršio je A. Zelenika, a arheološko istraživanje bazilike i srednjovjekovnih grobova A. Salčić Vukosava 1978. god.

Stećci na području sjeverne mostarske kotline na desnoj obali Neretve

Prema mnogobrojnim ostacima materijalne kulture koji vremenski potječu iz starog, a naročito srednjeg vijeka, može se zaključiti da su uvjeti za život ljudi u to doba na području sjeverne mostarske kotline na obje obale rijeke Neretve bili mnogo povoljniji nego što su bili u dijelu gdje je nastao i razvijao se grad Mostar.

Radi lakšeg pregleda u ovom prilogu navest ćemo nekropole sa stećcima na desnoj obali Neretve počevši od Raštana do Salakovca u pravcu sjevera te na lijevoj obali od šireg područja Bijelog polja do padina Veleža.

Raštani

Na južnom prilazu naselju Raštani, na lokalitetu zvanom Ispod sadova – Kapuša, između željezničke pruge i starog pogona Autoremont iz Mostara nalazi se ugrožena nekropola s dvadeset pet stećaka. Spomenici su pretežno amorfnog oblika, djelomično utonuli u zemlju i razbacani u dužini od 50 m. Zbog izvođenja javnih radova sedamdesetih godina 20. stoljeća (željezničke pruge, pogona Autoremonta i lokalnog puta) nekropola je znatno oštećena.

U središnjem dijelu pravoslavnog groblja u Raštanima nalazi se veliki kameni križ veličine 160 x 80 cm koji predstavlja najstariji nadgrobni spomenik u ovom groblju.

Vojno

Na području Donjeg Vojna, na lokalitetu zvanom Glavica, unutar pravoslavnog groblja i pored njega nalazi se jedna od većih srednjovjekovnih nekropola na području općine Mostar koja broji devedeset tri stećka. Stećci su pretežito amorfnog oblika, djelomično utonuli u zemlju, a pojedini znatno oštećeni. Nekropola se nalazi oko 60 m zapadno od Neretve. Nijedan od stećaka nije ukrašen. Orijehtacija stećaka je po pravcu istok – zapad.

Oko 50 m zapadno od navedenih stećaka, u blizini Lovrića kuće nalaze se dva stećka (ploča i oštećeni sanduk). Prema predaji mještana kod ovog lokaliteta evidentirani su nalazi starih grobova.

U Gornjem Vojnu između desne obale Neretve i stare željezničke pruge Mostar – Sarajevo na lokalitetu zvanom Dračevica – Luka nalazi se manja nekropola sa šest stećaka (pet ploča i jedan sanduk). Stećci su

slabije obrađeni, bez ukrasa i orijentirani po pravcu zapad – istok. Prema starijoj evidenciji službe zaštite spomenika kulture na ovom lokalitetu početkom osamdesetih godina prošlog stoljeća bilo je devet stećaka, od kojih je kasnije jedan broj uništen.

Na lokalitetu Luke – Vrt Pod Dubom također u Gornjem Vojnu između novosagrađenih privatnih stambenih objekata nalaze se dva stećka (jedna ploča i jedan manji križ). Spomenici su slabije obrađeni, bez ukrasa i ugroženi stambenom izgradnjom u neposrednoj blizini.

Između katoličkog groblja i Neretve u Gornjem Vojnu na lokalitetu Luke – Glavica na manjem tumulu i livadi vlasništvo V. Dujmovića nalaze se tri stećka u obliku ploča, djelomično utonuli u zemlju i bez ukrasa.

Raška Gora

Radi lakšeg pregleda stećaka šire područje Raške Gore podijelili smo na dva dijela: istočni ravničarski dio uz obalu rijeke Neretve i zapadni planinski dio. Znatno broj stećaka na teže pristupačnom planinskom području dugo vremena nije bio poznat široj stručnoj javnosti dok nije izvršena revizija starog inventara stećaka od sedamdesetih do devedesetih godina 20. stoljeća u organizaciji Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Mostaru i stručnim vodstvom autora ovog priloga.

Na istočnom ravničarskom području Raške Gore na desnoj obali Neretve u neposrednoj blizini rijeke nalaze se dvije veće značajnije srednjovjekovne nekropole sa stećcima na širem mostarskom području. To su nekropole u zaseocima Bučići i Vituša.

Sjeverno od Vojna u zaseoku Bučići na većem platou neposredno iznad obale Neretve smještena je nekropola sa stećcima. Ovo je ujedno najveća srednjovjekovna nekropola na području mostarske općine koja ima sto šezdeset pet stećaka, od kojih je sto četrdeset pet amorfnog oblika, petnaest sanduka i jedan sljemenjak. Ukrašeno je pet sanduka i jedan sljemenjak raznovrsnim motivima: ratnik s mačem, lukom i strijelom, trolisna lozica i kružno udubljenje zvano vodenica. Unutar nekropole nalazi se također veća kamena gomila promjera 10 m. Stećci su orijentirani po pravcu istok – zapad. U sklopu nekropole vidljivo je više lomljenih kamenom obilježenih grobova eliptičnog oblika koje često nalazimo i na drugim nekropolama sa srednjovjekovnim stećcima.

U zaseoku Raške Gore zvanom Vituša na užem lokalitetu Janjića spilje, 300 m nizvodno od Hidroelektrane Salakovac na desnoj obali Neretve nalazila se veća nekropola sa šezdeset osam stećaka (trideset osam ploča i trideset sanduka). Pored toga na nekropoli se nalaze dva sljemenjaka

i jedan dvojni stećak. Ukrašeno je ukupno šest stećaka raznovrsnim motivima: ratnik s mačem i štitom, jelen, pas, obični, antropomorfni i stilizirani križ u obliku kotača.

Izgradnjom javnih objekata, u posljednjih nešto više od stotinu godina, grobovi i stećci na ovoj nekropoli bili su ugroženi u dva navrata: prvi put izgradnjom željezničke pruge Mostar – Sarajevo 1884. i 1885. godine, a drugi put izgradnjom brane HE Salakovac 1977. godine. Uz suglasnost službe zaštite spomenika kulture u cilju zaštite stećci u Vituši preneseni su u neposrednu blizinu i nakon toga izvršeno je sustavno arheološko istraživanje sto šesnaest srednjovjekovnih grobova (sl. 5 i 6).

Sl. 5. *Prijenos i zaštita stećaka s nekropole Vituša kod brane HE Salakovac na Neretvi*
(Foto: Č. Raič).

Sl. 6. *Stećci na novoj lokaciji nizvodno od brane HE Salakovac*
(Foto: Č. Raič).

Ovo je bilo jedno od najobimnijih arheoloških istraživanja srednjovjekovnih nekropola sa stećcima koje je do sada obavljeno na širem području Bosne i Hercegovine. Pored toga izvršena je i specijalna antropološka analiza skeleta (sl. 7).⁷

Kosti umrlih pokopane su u zajedničku grobnicu u blizini stećaka.

Sl. 7. Istraživanje grobova na nekropoli Vituša kod brane HE Salakovac (Foto: Ć. Raič).

Đubrani

Zaselak Raške Gore Đubrani nalazi se na brdskom uzvišenju, oko 4 km zapadno od Bijelog Polja. Na užem lokalitetu Delića doca u blizini groblja nalazi se usamljen stećak u obliku većeg križa (vel. 180 x 97 cm). Gornji krak križa je polukružno zaobljen, a bočni kraci na svojim završecima ukrašeni su poluloptastim ispupčenjem i geometrijskim motivom.

U blizini križa, u šumi, vidljivi su ostatci kamenom oivičenih grobova, što je dokaz da je tu postojalo neko staro groblje, ali mještani ne pamte da su tu vršena ukapanja umrlih.

U zaseoku Anzovina, na mjestu zvanom Krč, u šumi vlasništvo I. Marića, nalaze se dva stećka u obliku kamenih ploča nešto kvalitetnije klesarske obrade. Jedan je stećak ukrašen sa dva manja poluloptasta udubljenja. Stećci su orijentirani pravcem z – i. Nedaleko od tih stećaka nalazi se veći križ, čiji je središnji krak završen polukružno, a bočni okomito. Čeona okomita strana križa ukrašena je završnim dijelom ruke

⁷ Arheološko istraživanje srednjovjekovne nekropole sa sto šesnaest grobova izvršila je 1977. god. V. Atanacković-Salčić sa suradnicima, a nadzor nad prijenosom stećaka na ovu lokaciju A. Zelenika, stručni suradnici Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Mostaru. Dr. Živko Mikić, suradnik Centra za balkanološka ispitivanja u Sarajevu izvršio je antropološka istraživanja skeleta s nekropole u Vituši.

sa šakom. Taj se motiv rjeđe nalazi na stećcima hercegovačkog područja. Osim toga motiva predstavljena je jedna rozeta oivičena s tri kruga. Gornja strana središnjeg polukružnog kraka križa ukrašena je plitko reljefnom bordurom.

Domazeti

Unutar pravoslavnog groblja u zaseoku Raške Gore zvanom Domazeti, na lokalitetu Vlaka smješten je veća srednjovjekovna nekropola sa 76 stećaka. Stećci su u obliku kamenih ploča i sanduka, iako je teško razlikovati njihove oblike jer su zarasli u šumu i utonuli u zemlju.

Dio stećaka je oštećen, a manji broj napukao. Ukrašeno je samo nekoliko primjeraka motivima: trolisne lozice, cik cak-crte i kružnih udubljenja. Stećci su orijentirani pravcem ZI.

Nadgrobnji spomenici na toj nekropoli bolje su klesarske obrade. Stećci su raspoređeni u dvije skupine.

Oko 70 m sjeveroistočno od te nekropole, u groblju, na manjoj kamenoj gomili (vel. 10 x 10 m) nalaze se dva veća stećka u obliku kamenih ploča. U grobu ispod većeg stećka vidljive su tri lubanje. Taj je stećak s gornje strane ukrašen ispupčenom bordurom u obliku vinove lozice.

U katoličkom groblju, koje se nalazi u zaseoku Gornja Čulica, pored stare kapele nalazi se stećak u obliku grubo klesane ploče amorfne oblika i bez ukrasa.

Na području Donje Čulice, oko 500 m od katoličkog groblja i kapele, na lokalitetu Dolac, pored puta Domazeti – Mostar nalazi se šest stećaka. Spomenici su slabije obrađeni i većina je pomaknuta sa ziratne zemlje na rub livade.

Ćordina Kula

Prema podacima prikupljenim na terenu osamdesetih godina 20. st. u zaseoku zvanom Ćordina Kula, u gornjem sjevernom dijelu Raške Gore, u kući Matije Aničića, iznad ognjišta bio je uzidan kameni ulomak stećaka na kojemu je uklesan motiv zmije koja obavija životinju. Stećak se vjerojatno nalazio nedaleko od te kuće.⁸

---

⁸ Navedene podatke dobio sam prije trideset pet godina od fra B. Rupčića, dobrog poznavatelja stećaka u zapadnoj Hercegovini, i fra D. Maslaća, koji je kao župnik u Raškoj Gori vidio taj zanimljiv ulomak stećka.

Vrdi

Selo Vrdi nalazi se na sjevernom području općine Mostar nedaleko od Donje Drežnice, Drežanke. Budući da su komunikacije do toga naselja dugi niz godina bile vrlo slabe, istraživači starije prošlosti Hercegovine nisu bili zainteresirani za ovo područje zbog čega je ostalo nepoznato.

Prema ostacima materijalne kulture, sačuvanim do našeg vremena, ovaj je planinski kraj bio naseljen u srednjem vijeku. Najbolji dokaz za to su dvije srednjovjekovne nekropole sa stećcima.

Prva nekropola nalazi se unutar katoličkog groblja i ima dvanaest stećaka. Veći dio spomenika utonuo je u zemlju tako da su im vidljivi samo gornji dijelovi. Tri su stećka ukrašena motivima polumjeseca i dvije rozete, štitom, mačem i polumjesecom.

Stećci su orijentirani pravcem sjeverozapad – jugoistok.

Druga je nekropola udaljena od prve oko 2 km i nalazi se na krajnjem zapadu sela. Lokalitet, gdje je nekropola s dvadeset četiri stećka nalazi se u manjoj šumi zvanoj Vrljuša. Stećci su pretežito nepravilnog oblika, slabije klesarske obrade i bez ukrasa. Mnogi su stećci utonuli u zemlju tako da im je vidljiva samo gornja površina. Stećci su orijentirani pravcem sjeverozapad – jugoistok.

Te dvije nekropole u Vrdima desetljećima su bile nepoznate istraživačima naše prošlosti i stručnoj javnosti.

Goranci

Goranci su planinska visoravan s nizom manjih zaselaka koji se nalaze sjeverno od Mostara. Sa svoje sjeverne strane Goranci graniče s Vrdima, sa zapada Bogodolom, s juga Pologom i brdskim vijencem Velikih i Malih Bila.

Zbog težeg pristupa tom području i slabih komunikacija, ali i nezainteresiranosti istraživača u našoj prošlosti, šire područje Raške Gore, Goranaca i Bogodola dugi niz godina ostalo je samo djelomično istraženo. To se posebno odnosi na razdoblje našega srednjeg vijeka. Dosadašnja starija istraživanja stećaka na ovom području nisu dala potpune i zadovoljavajuće rezultate. Posljednjih trideset godina 20. stoljeća sustavnim se rekognosciranjem terena i inventarizacijom spomenika kulture došlo do novih podataka i potpunih saznanja o stećcima ovoga kraja.

Sovići

Manji zaselak Goranaca, idući od Mostara i Cima prema sjeverozapadu, naziva se Sovići. Na lokalitetu zvanom Stećci, iznad kuće I. Džidića, na

kamenoj gomili pored puta nalazi se srednjovjekovna nekropola sa sedam stećaka (pet ploča i dva sanduka). Tri su uzidana u ogradni zid.

Stećci su slabije obrađeni, bez ukrasa i orijentirani pravcem istok – zapad.

Staro Selo

Područje Goranaca, u kojem se nalazi crkva, Mjesni ured i dva groblja, naziva se Staro Selo. U pravoslavnom groblju nalazi se nekropola s dvadeset četiri stećka (devetnaest sanduka, četiri ploče i jedan sljemenjak). Dio stećaka utonuo je u zemlju, dok su dva ugrađena na ulaz u groblje. Četiri stećka su ukrašena motivima konjanika s mačem, ljudske figure, cikcak bordurom i kamenim udubljenjem. Stećci su duže vremena bili ugroženi izgradnjom novih grobnica. Nadgrobni spomenici su orijentirani pravcem ZI.

U blizini te nekropole, pored katoličkog groblja, evidentirana su također dva slabije obrađena stećka u obliku kamenih ploča. Prema usmenoj predaji starijih mještana, veći stećak u obliku ploče, koji se također nalazio pored katoličkog groblja, već davno je prenesen u dvorište Župnog ureda, sjeveroistočno od crkve. Stećak je ukrašen motivom štita s mačem i bordurom od vinove lozice.

Oko 400 m zapadno od Starog Sela, u blizini Kuletine, na užem lokalitetu zv. Krivaja nalaze se dva stećka (sanduk i ploča). Sanduk je manje oštećen i ukrašen je motivom štita i mača.

U blizini zaseoka Đinkića Mahala, na lokalitetu Ćorića Vlačice, u šumi se nalazi veća nekropola sa 63 stećka, većinom utonulih u zemlju, zbog čega se ne mogu sagledati njihovi oblici. Stećci su na toj nekropoli slabije obrađeni, djelomično oštećeni i bez ukrasa. Orijetirani su pravcem ZI.

U zaseoku Drežnjaci prilikom evidentiranja stećaka prikupljena je također dokumentacija o starom groblju na lokalitetu zvanom Vlaka. Vidljivo je desetak kamenom ograđenih grobova i nekoliko sačuvanih vrlo arhaičnih križeva. Prema predaji mještana, nije poznato kojem vremenu ono pripada.

U zaseoku zvanom Kubati, na lokalitetu Vukin greb na Marića ledini nalazi se nekropola sa sedamnaest stećaka, pretežito ploča, utonulih dijelom u zemlju. Stećci su nejednako obrađeni i ukrašeni su motivima povijesne lozice, polumjeseca, križa, bordure i kružnog udubljenja. Spomenici su orijentirani pravcem ZI.

Nedaleko, u ogradi, pored seoskog puta nalazi se stećak u obliku kamene ploče i bez ukrasa.

U zaseoku Puzevina, na lokalitetu Bili greb, nalazi se nekropola s osam stećaka (četiri ploče i četiri sanduka). Jedan je stećak uzidan u zid, a dva su razbijena. Stećci su bolje klesarske obrade. Jedan veći sanduk ukrašen je motivom kola koje teče oko čitavog stećka i po rubu tordiranom vrpcom.

U zaseoku Podgradina, unutar katoličkog groblja, koje se naziva Raičevo groblje, i u njegovoj blizini, u dvije skupine, nalazi se nekropola s devetnaest stećaka (jedanaest ploča, sedam sanduka i jedan sljemenjak). Veći dio stećaka je slabije, a manji bolje obrade. Na stećcima koji su obrađeni zastupljeni su sljedeći ukrasni motivi: trolisna lozica, arkade, antropomorfni križ i kružno udubljenje.

Stećci su pretežito orijentirani pravcem ZI.

Bogodol

Unutar starog groblja u Bogodolu, na lokalitetu zvanom Križi ili Grčko groblje, nalazi se najveća srednjovjekovna nekropola na širem području Goranaca. Ima ukupno osamdeset pet stećaka (većinom ploča i sanduka i jedan sljemenjak). Zbog njihove utonulosti u zemlju teško im je razlikovati oblike. Mnogi su stećci amorfnih oblika, rađeni od konglomerata i vrlo slabo obrađeni. Manji je broj ukrašen motivima trolisne lozice, polumjeseca, rozeta, bordura i kružnog udubljenja. Proširenjem puta pored te nekropole manji je broj stećaka pomaknut iz svoga prvobitnog položaja u cilju zaštite. Osim stećaka u bogodolskom groblju nalazi se i izvjestan broj arhaičnih i vrlo rustičnih križeva izrađenih pretežno od kamena pješčara.⁹

Stećci Bijelog polja – sjeverne mostarske kotline na lijevoj obali Neretve

Sjeverna mostarska kotlina geografski obuhvaća šire ravničarsko područje od Salakovca i Prigrađana na sjeveru do Vrapčića na jugu, desne obale rijeke Neretve na zapadu i padina planine Veleža na istoku. Ovo je ujedno najbogatije područje po broju srednjovjekovnih lokaliteta sa stećcima na teritoriji mostarske općine.¹⁰ Šire područje ove ravničarske kotline naziva se Bijelo polje.

---

⁹ Š. BEŠLAGIĆ, n.d., 338

¹⁰ Uz već ranije poznate i u stručnoj literaturi objavljene srednjovjekovne nekropole sa stećcima, veći dio novootkrivenih lokaliteta ove vrste na području Hercegovine objavio je autor ovog priloga u *Arheološkom leksikonu BiH*, tom 3. Sarajevo 1988.

Vrapčići

Prvo veće naselje od Mostara prema sjeveru, pored magistralnog puta za Sarajevo naziva se Vrapčići. Na širem području naselja do sada je evidentirano nekoliko manjih srednjovjekovnih nekropola sa stećcima.

U središnjem dijelu bivšeg tvorničkog kompleksa predionice u Vrapčićima nalazi se jedan stećak u parkovskom prostoru nešto većih formi u obliku visokog sanduka. Kvalitetnije je obrađen i ukrašen motivima: polumjeseca, zvijezde i tordiranog užeta. Stećak se ne nalazi u izvornom položaju već je vjerojatno prenesen s nekog bližeg lokaliteta.

Unutar pravoslavnog groblja također u Vrapčićima, oko 400 m istočno do magistralnog puta nalazi se manja nekropola od koje su sačuvana četiri stećka (tri ploče i dio polomljenog spomenika). Gornji dio jedne ploče ukrašen je štitom, mačem i kružnim udubljenjem zvanim vodenica.

U neposrednoj blizini groblja locirana je srednjovjekovna gomila na kojoj se nalaze dva stećka (jedna kamena ploča i jedan vrlo zanimljiv veći križ visine 210 cm). Križu su bočni kraci pravokutno završeni, a gornji je polukružno ukrašen s obje strane sa po tri kružna udubljenja, dok je na jednoj strani i motiv rozete.

Oko 200 m sjeveroistočno od stare turske Džabića kule u Vrapčićima, pored seoskog puta i kuće D. Bovana na kamenoj gomili nalazi se pet stećaka (četiri ploče i jedan sanduk). Slabije su obrađeni i bez ukrasa.

Pedesetak metara sjeverno od ovih stećaka također na kamenoj gomili nalazi se jedan stećak u obliku ploče bez ukrasa. Istočno od ovih stećaka nalaze se još četiri manje kamene gomile.

Potoci

Središnji dio sjeverne mostarske kotline između magistralnog puta Mostar – Sarajevo i padina planine Velež naziva se Potoci.

Prema novijim arheološkim i historijskim istraživanjima obavljenim posljednjih nekoliko desetljeća 20. st. u Potocima je evidentirano više srednjovjekovnih nekropola sa stećcima.

Istočni dio Potoka nazivaju se Kutima.

U starom pravoslavnom groblju u Kutima i u šumi pored groblja nalazi se veća nekropola s dvadeset sedam stećaka (dvanaest ploča, četrnaest sanduka i jedan sljemenjak). U usporedbi s drugim stećcima ovog područja spomenici su kvalitetnije klesarske obrade i raznovrsnijih ukrasa. Na šest stećaka nalaze se plastični ukrasi: ženskog kola, divljih životinja, mača, križa, spiralne bordure, geometrijskog motiva, polumjeseca i

kružnog obruča. Stećci su orijentirani po pravcu istok – zapad. Dio stećaka je utonuo u zemlju. Nekropola se nalazi djelomično na posjedu U. Pejde.

Oko 250 m južno od stare džamije u Potocima, u dvorištu P. Zovko nalazi se jedan stećak u obliku sanduka, ukrašen plitko reljefnom lozicom.

Oko 350 m sjeveroistočno od džamije u ogradni vlasništvo M. Antelja nalaze se dva stećka u obliku ploče i sanduka. Stećci su bolje obrađeni i zbog korištenja obradivog zemljišta već davno su ugrađeni u ogradu.

U zaseoku Bošnjaci kod kuće S. Aćimovića nalazi se šest stećaka (četiri sanduka i dvije ploče) ugrađeni u ogradni zid dvorišta. Stećci su bolje obrade i vidljivi samo s jedne strane. Jedan stećak ukrašen je s dva plastična istokračna križa.

Na širem prostoru zaseoka Bošnjaci, oko 400 m nizvodno od vrela Potoka, na lokalitetu Bare nalazi se veća nekropola s dvadeset osam stećaka (četiri sanduka, jedan križ, a ostalo su ploče i amorfni oblici). Većina stećaka djelomično je utonula u zemlju, a manji broj kvalitetnije obrađen. Na jednom stećku vidljiv je ukras lovca na jelena.

U pravcu zaseoka Humi, na lokalitetu zvanom Milavino groblje, u blizini kuće M. Račića na manjem uzvišenju iznad potoka nalazi se nekropola sa sedam stećaka (pet sanduka i dvije ploče). Većina stećaka zarasla je u žbunje dok je jedan obrušen u potok.

Oko 50 m zapadno od nekropole Bara u Bošnjacima uz rub seoskog puta nalazi se jedan stećak u obliku ploče. S gornje strane ukrašen je motivom većeg plastičnog mača.

Na području sela Lišani u zaseoku Dabićevina, pored potoka zvanog Bujica nalazi se nekropola s osam stećaka (sedam sanduka i jedna ploča). Stećci su pomjereni iz svog izvornog položaja. Manje su oštećeni i slabije obrađeni.

U blizini ove nekropole služba zaštite spomenika kulture iz Mostara vršila je zaštitno istraživanje na ostacima vjerojatno kasnoantičke bazilike.¹¹

Na širem području lokaliteta zvanog Krstina, sjeverno od kuće V. Aćimovića, na ledini Z. Bubala nalaze se dva stećka (ploča i veći sanduk). Na gornjoj strani ploče uklesan je motiv većeg mača, sličan onome na osamljenom stećku u Bošnjacima. Sjeverno od pravoslavne crkve u Potocima na manjem zemljanom tumulu nalazio se jedan stećak u obliku sanduka. Stećak je 1984. god. prenesen na mjesno igralište oko 50 m od prvobitne lokacije.

---

¹¹ Zaštitno arheološko istraživanje obavila je V. Atanacković-Salčić Vukosava.

Humilišani

Na području zaseoka Humi, s obje strane ceste Potoci – Rujišta nalazi se jedna od većih srednjovjekovnih nekropola sa stećcima u ovom kraju. Nadgrobnika ima ukupno šezdeset (pedeset pet sanduka, tri ploče i dva križa). Cesta koja je probijena kroz nekropolu oštetila je veći broj grobova. Stećci su bolje obrađeni. Ukrašeno je pet sanduka i jedan križ motivima: ratnik sa štitom i mačem, antropomorfni križ, vodenica i vijenac od kosih i cikcak bordura. Na jednom sanduku je ćirilčni natpis prema kojem je ovdje pokopana „Vladisava divica“.

Jedan od najljepših stećaka s ove nekropole prenesen je u lapidarij Muzeja Hercegovine 1966. godina, a sada se nalazi u parku Centra za kulturu Mostar.

Željuša

Na širem području sela Željuša, između Neretve i magistralnog puta 350 m južno od Salakovca, na lokalitetu zvanom Borine nalazi se veća nekropola s dvadeset sedam stećaka (dvadeset dvije ploče, tri sanduka i dva sljemenjaka). Većina spomenika je skromnije klesarske obrade. Samo jedna ploča ukrašena je plitkoreljefnom trolisnom lozicom. Stećci na ovoj nekropoli desetljećima se stalno ugrožavaju jer su na udaru divlje deponije i eksploatacije šljunka.

Od prethodne nekropole 100 m sjeverno također u Borinama nalazi se manja nekropola sa šest stećaka (četiri ploče i dva sanduka). Jedan stećak u obliku ploče ukrašen je mačem i štitom i dva kružna udubljenja. I ova nekropola je također ugrožena kao i prethodna.

Prigrađani

Prigrađani su manje selo oko 2 km istočno od Salakovca. Na lokalitetu zvanom Krstina, pored puta za Podgorane, nalazi se manja nekropola s četiri stećka (dvije ploče i dva sanduka) i nekoliko ulomaka stećaka oštećenih radovima na putu. Stećci su slabije obrađeni, bez ukrasa i pojedini pomjereni iz prvobitnog položaja.

Oko 100 m istočno od islamskog groblja u Donjim Prigrađanima, na lokalitetu zvanom Greblje nalazi se veća nekropola s pedeset devet stećaka (četirideset četiri ploče i petnaest sanduka). Stećci su razmješteni na širem prostoru u četiri skupine. Jedni su na erarnom zemljištu a drugi unutar dvorišta stambenih objekata. Dio stećaka je kvalitetno obrađen i

bez ukrasa dok su drugi ugroženi radovima na putu i samovoljnim zahvatima na odlagalištu otpada.

Područje sjevernoga dijela mostarske općine

Sjeverno područje mostarske općine na kojem su evidentirane srednjovjekovne nekropole sa stećcima nalaze se u Gornjim i Donjim Jasenjanima, Ravnama, Drežnici i Vrdima. Geografski ovo je planinsko područje na padinama Prenja i Čabulje kroz koje je probijena neretvanska klisura i njezina desna pritoka Drežanka. Kroz ovaj kanjon vode glavne komunikacije koje povezuju istočnu obalu srednjeg Jadrana s njezinom unutrašnjošću preko doline rijeke Neretve.

Gornji Jasenjani

Selo Gornji Jasenjani nalazi se na padinama planine Prenja, oko 5 km zračne linije istočno od Donje Drežnice. Na širem području sela nalazi se nekoliko manjih nekropola sa stećcima.

Na lokalitetu zvanom Blace, na manjem uzvišenju pored Sakića potoka nalaze se tri stećka (dva sanduka i jedna ploča). Dva stećka ukrašena su scenama ratnika sa psom i ljudskim figurama u kolu. Dvadesetak metara od ove nekropole nalaze se dva stećka koji su ugroženi pješćanim nanosom. U pravoslavnom groblju, oko 100 m od prethodnih stećaka, nalazi se nekropola s jedanaest stećaka, pretežito ploča utonulih u zemlju i djelomično oštećenih. Od navedenih stećaka četiri su ugrađena u zid groblja. Nedaleko od groblja, 25 m istočno, nalaze se također tri stećka, zarasla u žbunje i bez ukrasa.

Ravne

Prema novim saznanjima dobivenim od bivših mještana sela Ravne, koji su gotovo svi napustili selo koje se nalazi na padinama planine Prenj, jugoistočno od Gornjih Jasenjana nalazi se manja nekropola s četrnaest stećaka.

Donji Jasenjani

Oko 400 m nizvodno od mosta na rijeci Neretvi kod Drežnice, između rijeke, sada akumulacije, i magistralnog puta, na lokalitetu zvanom Crkvina nalazi se nekropola s trinaest stećaka. Ukrašena su dva spomenika motivima: scena lova na jelena, ratnik sa štitom i mačem, kružni vijenac i cikcak linija.

U tijeku radova na HE Salakovac, uza suradnju s investitorom služba zaštite spomenika kulture iz Mostara izvršila je zaštitu ovog srednjovjekovnog lokaliteta izgradnjom potpunog zida od maksimalnih voda akumulacije. Pored toga na ovom lokalitetu otkriveni su ostatci jedne stare crkve koja zajedno sa stećcima čini jednu cjelinu i koju je Zavod za zaštitu spomenika kulture iz Mostara arheološki istražio.¹²

Donja Drežnica

Na dva lokaliteta zvana Sritne Njive u Donjoj Drežnici na lijevoj obali rijeke Drežanke nalazilo se trideset pet stećaka. Godine 1970. riječna bujica Drežanke odnijela je gotovo čitavu njivu i stećke koji su se na njoj nalazili u korito rijeke.

U tijeku radova na akumulaciji HE Salakovac 1981. godine, uz suglasnost službe zaštite spomenika kulture i stručni nadzor autora ovog priloga, ugroženi stećci iz riječnog korita preneseni su na novu lokaciju u novo urbanizirano naselje u Donjoj Drežnici pored osnovne škole, dok su tri postavljena u parkovski prostor centra naselja.

Oko 700 m zapadno do prethodne nekropole sa stećcima nedaleko rijeke Drežanke na lokalitetu zvanom Čelovnje – Lokva nalazilo se šest stećaka prije izgradnje Hidroelektrane Salakovac 1981. godine. Stećci su bili u obliku ploča kvalitetno obrađenih šest nadgrobnika i jedan dječji spomenik. Jedna ploča ukrašena je trolisnom lozicom i cikcak linijom. Pošto su stećci bili ugroženi hidroakumulacijom, preneseni su, također, na novu lokaciju u novourbanizirano naselje Donje Drežnice.

Također u Donjoj Drežnici, nedaleko od ušća rijeke Drežanke u Neretvu na visokoj stijeni uklesan je historijski značajan srednjovjekovni ćirilčni natpis u kojem se spominje ugledni bosanski vojvoda Masan (Mastan) Bubanjčić koji je živio u doba kralja Tvrtka.¹³

Podvelež¹⁴

Planinsko područje koje se prostire na padinama planine Velež, po kojem je i dobilo svoje ime Podvelež, nalazi se istočno od Vrapčića, Mostara, Bišća polja i Blagaja. Naseljeni dio Podveleži, koji se nalazi na nadmorskoj visini približno od 700 do 800 metara, proteže se u dužini

---

¹² A. ZELENKA, „Problem zaštite i prenosa stećaka u Hercegovini“, *Hercegovina*, br. 2. Mostar 1982., str. 141.

¹³ Š. BEŠLAGIĆ, „Mastan Bubanjčić“, *Godišnjak Istorijskog Društva BiH VII* (1955), 71 – 72.

¹⁴ T. KANAET, *Podveležje i Podvelešci*, Naučno društvo NR BiH, knj. VI.

od oko 18 km, počevši na sjeveru od sela Dobrča do Kokorine i Bakračuš na putu Mostar – Nevesinje.

Najbolji dokaz da je ovo planinsko područje s nekoliko sela i zaselaka bilo naseljeno i u srednjem vijeku potvrđuju nadgrobni spomenici stećci koji su evidentirani na većem broju lokaliteta u kojima ćemo u ovom prilogu dati osnovne podatke o broju, vrsti ukrasima i karakterističnim osobinama pojedinih nekropola. Nekropole sa stećcima danas se uglavnom nalaze u blizini naseljenih mjesta što je, svakako, bilo i u srednjem vijeku od kada i potječu ovi spomenici.

Dobrč

U nizu naselja Podveleži iz pravca sjevera prema jugu prvo od njih naziva se Dobrč koji je udaljen oko 10 km sjeveroistočno od Mostara. U blizini sela na lokalitetu Gaj – Pod Krstinom nalazi se srednjovjekovna nekropola s trideset šest stećaka (dvadeset sedam ploča i devet sanduka) slabije obrađeni i bez ukrasa. Spomenici su orijentirani po pravcu ZI.

*Svinjarina*¹⁵

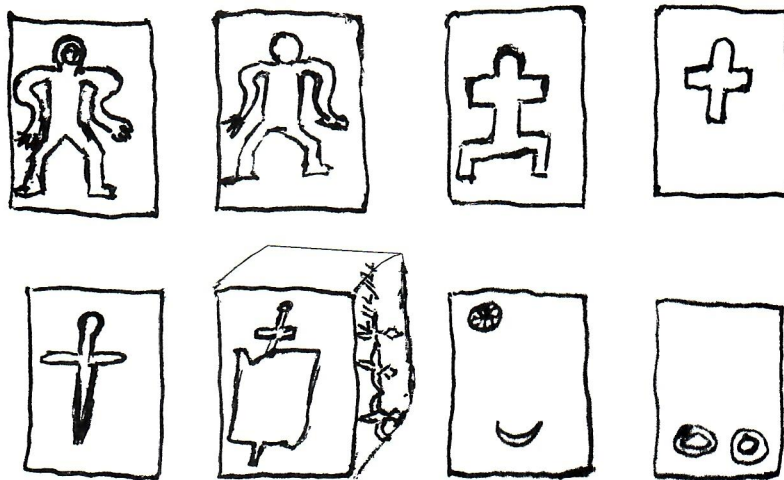
Središnji dio i najnaseljenije područje Podveleži je Svinjarina. Prema brojnosti srednjovjekovnih nadgrobni spomenika stećaka ovdje je evidentirano i najviše nekropola sa stećcima na širem području Podveleži. Najveća nekropola sa stećcima ovoga šireg naselja nalazi se na lokalitetu zvanom Pod Krstinom u blizini svinjarske lokve. Stećci su raspoređeni u četiri skupine i ima ih ukupno osamdeset četiri (pedeset sedam ploča, dvadeset šest sanduka i jedan sljemenjak). Devet stećaka ukrašeno je zanimljivim simboličnim motivima: antropomorfne figure, dva križa, jedan mač, jedan štit s mačem, jedna rozeta, jedan polumjesec, tordirana vrpca i dvije udubljene kamenice (sl. 8). Spomenici su orijentirani po pravcu ZI. Na ovoj nekropoli nalazi se jedan broj kamenih grobova eliptičnog oblika.

Oko 100 m istočno od nekropole Pod Krstinom, u blizini lokve Jagodno u Smajkića ogradi nalazi se veći ukrašeni križ veličine 220x120x35 cm (sl. 9) i četiri veća sanduka ukrašena motivima: štita s mačem, tri rozete i tordirane vrpce. Stećci su orijentirani po pravcu ZI. Prema stručnoj literaturi starijeg datuma na ovom lokalitetu svojevremeno su se nalazila dva križa od kojih je jedan, manji, tijekom vremena uništen ili ugrađen u neki objekt.

---

¹⁵ Ukrasni i simbolički motivi na stećcima iz Svinjarine nalaze se u ovom prilogu kao fotodokumentacija.

Oko 450 m istočno od prethodnih stećaka na lokalitetu Husnića ograda nalazi se druga po veličini nekropola na području Podveleži sa šezdeset pet stećaka (pedeset šest ploča i devet sanduka). Većina nadgrobnika je djelomično utonula u zemlju tako da su im vidljive samo gornje površine. Pojedini stećci ugrađeni su u ogradne zidove. Samo su tri ukrašena motivom mača, križa i kamenice. Stećci su orijentirani po pravcu ZI.

Sl. 8. Ukrašni motivi na stećcima Svinjarine u Podveležu.

Sl. 9. Kameni križ sa stećkom u Svinjarini na Podveležu.

Gnojnice gornje

Na lokalitetu Kobiljaci u blizini seoske škole nalazi se manja nekropola s pet stećaka (četiri ploče i jedan sanduk). Izgradnjom seoskog puta šezdesetih godina prošlog stoljeća stećci su pomjereni iz prvobitnog položaja od kojih je jedan u obliku križa, prema T. Kanaetu, istraživaču ovog područja, uzidan u nasip pored puta.

Kružanj

U zaseoku Toljaga, na lokalitetu Grdojevci, nalazi se manja nekropola s trinaest stećaka (devet ploča, tri sanduka i jedan križ). Izgradnjom puta 1972. godine stećci su pomjereni i većina se nalazi u šumi gdje su zarasli u šiblje. Tom prilikom otkriveno je nekoliko srednjovjekovnih grobova. Stećci nisu ukrašeni.

Pored Husnića kuća svojevremeno se nalazio kamenolom za stećke. Sačuvan je jedan djelomično obrađen spomenik.

Pored stećaka na širem području Kružnja nalazi se više ilirskih kamenih gomila.

Kokorina

Idući od juga prema sjeveru prvo selo Podveleži, nedaleko od puta Mostar – Nevesinje i Bakračuše naziva se Kokorina. Na ovom području koncem devedesetih godina prošlog stoljeća služba za zaštitu spomenika kulture evidentirala je stećke na tri lokaliteta.

U zaseoku Jarčišta, na lokalitetu Stražnica, u blizini islamskog groblja, nalazi se veća nekropola s četrdeset pet stećaka (trideset devet ploča, pet sanduka i jedan sljemenjak). Stećci su kvalitetnije obrađeni i ukrašeni motivima: štita s mačem, tordiranom vrpcom, polumjesecom i rozetom. Spomenici su orijentirani po pravcu IZ.

U zaseoku Gradina na lokalitetu Povitine na ilirskoj kamenoj gomili promjera 10 m nalaze se četiri stećka (jedan visoki sanduk, jedan veći sljemenjak, jedna ploča i dio polomljenog stećka). Stećak u obliku visokog sanduka ukrašen je plastičnom rozetom i polumjesecom. Pored stećaka orijentiranih IZ na gomili se nalazi desetak grobova eliptičnog oblika označenih lomljenim kamenom, kakve često nalazimo na širem području Hercegovine.

U zaseoku Gradina, na lokalitetu Osoje iznad Marića kuća nalaze se dva veća stećka u obliku visokih sanduka. Jedan je ukrašen simboličnim motivom polumjeseca i osmostrane rozete. Stećci su orijentirani po pravcu IZ.

Ziemijs¹⁶

Veoma rijetko naseljeno planinsko područje sjeveroistočno od Mostara i Bijelog polja, između obronaka planine Prenj i Velež naziva se Ziemijs. Ovaj tipično planinski kraj, na nadmorskoj visini nešto iznad 1000 m prema ostacima materijalne kulture, bio je naseljen i u srednjem vijeku o čemu najbolje govore nekropole s nadgrobim spomenicima stećcima.

Na temelju dosadašnjih istraživanja ove vrste našeg kulturno-povijesnog naslijeđa, do sada je evidentirano više nekropola sa stećcima pretežno u Donjem Ziemijsu a manje u Gornjem Ziemijsu.

Rančići

Jugozapadno od seoskih kuća u selu Rančići u Donjem Ziemijsu nalazi se najveća nekropola sa stećcima na ovom području koja broji sto stećaka (sedamdeset ploča i trideset sanduka). Spomenici su dobro obrađeni, a osam ih je ukrašeno motivima: štit s mačem, križ, polumjesec, rozeta, vodenica, kružni vijenac, povijesna trolisna lozica i biljna stilizacija. U blizini nekropole je staro muslimansko groblje i kružna lokva s vodom za stoku uz koju se nalazi i jedan izdubljeni stećak.

Padežine

U blizini pravoslavnog groblja u selu Padežine u Donjem Ziemijsu nalazi se nekropola sa šezdeset četiri stećka (četrdeset pet ploča, sedamnaest sanduka, jedan sljemenjak i jedan križ). Stećci su dobro obrađeni i djelomično oštećeni. Orijentirani su po pravcu ZI, pojedini SJ. Ukrašeno je petnaest primjeraka, a zastupljeni su motivi: tordirana vrpca, povijena lozica, bordura od cikcak linija, polumjesec, rozeta, vodenica, štit s mačem, konj s jahačem, scena lova i turnira i friz s lukovima unutar kojih se nalaze: križ, mač, luk i dr.

Na lokalitetu zvanom Krst, oko 800 m jugozapadno od prethodne nekropole, nalazi se dvadeset stećaka (dvanaest ploča, sedam sanduka i jedan križ). Spomenici su dobro klesani i očuvani, a postavljeni su na kružnom tumulu i različito orijentirani. Ukrašeno je šest stećaka

---

¹⁶ Podaci o stećcima Ziemijsa preuzeti su iz priloga Š. BEŠLAGIĆA, „Stećci u Ziemijsu“, *Starinar*, Nova serija, Beograd, 1964. – 1965., 280 – 287.

raznim motivima: vrpca i bordura, rozeta, polumjesec, kružni vijenac, križ i štit.

Jankovina

Također na području Donjeg Ziemlja u selu Jankovina nalazi se manja nekropola sa sedam stećaka (četiri ploče i tri sanduka). Spomenici su dobro očuvani i ukrašeni motivima: polumjesec, rozeta, povijena lozica i arkade. Stećci su orijentirani po pravcu ZI.

Dnopolje

U malom polju zvanom Smrćanj, oko 2 km južno od sela Dnopolje, pored seoskog puta i bunara, nalazi se nekropola s dvadeset devet stećaka (šesnaest ploča, dvanaest sanduka i jedan sljemenjak) raspoređenih u nekoliko skupina. Spomenici su dobro obrađeni, ali znatno oštećeni i utonuli u zemlju. Ukrašeno je osam primjeraka raznim motivima: polumjesec, rozeta, vodenica, biljna stilizacija, antropomorfnu križ i pehar. Stećci su orijentirani u dva pravca ZI i SJ.

Kušići

U Gornjem Ziemlju, u selu Kušići, evidentirani su stećci na dva lokaliteta. Veća nekropola sa stećcima nalazi se na lokalitetu Golo brdo na prijevoju između Donjeg i Gornjeg Ziemlja i broji osamdeset tri stećka (sedamdeset četiri sanduka, šest ploča i tri sljemenjaka). Stećci su zarasli u žbunje i oštećeni, a bili su dobro obrađeni. Ukrašeno je pet spomenika motivima: tordirane vrpce, bordure od cikcak linije, rozete, povijene lozice, stiliziranog križa, jahač na konju, antropomorfnim križevima. Stećci su orijentirani po pravcu ZI. U blizini ove nekropole nalaze se pravoslavno i muslimansko groblje.

U Gornjem Ziemlju, 2,5 km sjeveroistočno od Kušića kod izvora zv. Žvorak, nalazi se veća nekropola s pedeset stećaka (četdeset pet sanduka, četiri ploče i jedan sljemenjak). Jedan broj stećaka je oštećen i bujicom pomjeren iz svog položaja. Ukrašena su dva sanduka motivima lova na jelene i križem. Stećci su orijentirani po pravcu ZI.

Bišće polje

Prostrano polje južno od Mostara do Blagaja i Bune s obje strane rijeke Neretve, naziva se Bišće polje. Na širem području ovoga polja,

kroz koje protječe rijeka Neretva i njezine pritoke Buna, Bunica i Jasenica, evidentirano je više srednjovjekovnih nadgrobnih spomenika stećaka.

Gnojnice

Selo Gnojnice nalazi se na istočnom dijelu Bišća polja. Zbog svog pogodnog prirodnog položaja, plodnosti zemlje i žive vode kao i ostatka materijalne kulture, ovo područje bilo je naseljeno u kontinuitetu od starog i srednjeg vijeka do našeg vremena.

U neposrednoj blizini starog lokaliteta koji se naziva Crkvina, oko 80 m jugozapadno od mjesne džamije, na užoj lokaciji Baščine, u ogradnom zidu pored seoskog puta nalazi se stećak s postoljem u obliku nižeg sanduka. Prema izjavi vlasnika susjednog zemljišta u blizini stećka sedamdesetih godina prošlog stoljeća pronađeno je više srednjovjekovnih grobova što upućuje ne samo na groblje već i staru crkvu zbog izvornog naziva lokaliteta Crkvina.

Oko 500 m sjeveroistočno od vrela zvanog Vrba u Gnojnicama, na lokalitetu Gogol, na raskrižju seoskog puta pored kuće Matraka, nalaze se dva stećka u obliku ploča. Na jednom od stećaka vidljivi su ukrasi antičko-rimske profilacije što upućuje na postojanje nekog starijeg građevinskog objekta.

Na lokalitetu Markovac u Gnojnicama, na tumulu pored ceste Mostar – Blagaj, nalazi se nekropola sa šest stećaka u obliku ploča. Stećci su bespravno 1960. godine zatrpani u zemlju gdje se i sada nalaze. Služba za zaštitu spomenika kulture iz Mostara tada je istražila grobove i u jednom pronašla srednjovjekovni pečatni prsten. Stećke je potrebno otkopati i postaviti u prvobitni položaj.

Blagaj i okolica

Srednjovjekovni utvrđeni grad Blagaj, jedan od značajnijih centara u zemlji hercega Stjepana Kosače sa svojom okolicom obiluje nizom nekropola sa stećcima: kod mosta na Posrtu, Blagajskom groblju, Kosoru, Malom polju, Vranjevićima i Kamenjoj.

U središnjem dijelu ostatka starog turskog već davno porušenog mosta na rječici Posrt, sjeverno od Blagaja, nalazi se ugrađen ulomak stećka na kojem su vidljivi simbolički ukrasi četiri arkade. Vjerojatno se ovaj stećak prije izgradnje mosta nalazio na obližnjoj nekropoli na Salčinovoj Vardi gdje se i sada nalazi nekoliko stećaka.

Nedaleko od starog mosta na Posrtu, oko 80 m zapadno, na lokalitetu zvanom Salčinova Varda na zemljanom tumulu, nalaze se tri stećka (dva

sanduka i jedan ploča). Jedan od stećaka ukrašen je zanimljivim motivom velikog plastičnog mača dužine 134 cm.

U blizini katoličkog groblja u Blagaju nalazi se jedan stećak u obliku većeg sanduka koji je s gornje strane oivičen ispupčenom tordiranom vrpcom. Pored ovoga stećka do devedesetih godina prošlog stoljeća nalazilo se i nekoliko ulomaka stećaka koji su tada uklonjeni i uništeni.

Kosor

Nekoliko kilometara nizvodno rijekom Bunom od Blagaja, na desnoj obali, nalazi se selo Kosor. Poznata srednjovjekovna sudačka stolica koja se pripisuje hercegu Stjepanu Kosači, po kojem će Hercegovina i dobiti ime, nalazila se na lokalitetu Varda, svojevremeno vlasništvo Sulejmana Krpe. Točno mjesto nalaza hercegove stolice bilo je oko 60 m od kružnog raskrižja na putu Blagaj-Buna u pravcu prilazne piste civilnoj zračnoj luci u Bišću polju. Provjerom lokacije ove stolice 1991. godine utvrdili smo da se ispred stolice nalazila kamena ploča kao postolje (veličine 86 x 51 x 48 cm) koja se i sada nalazi na svom izvornom mjestu.

Kao poznati srednjovjekovni spomenik s ćirilničnim natpisom kamena stolica hercega Stjepana Kosače koncem devetnaestog stoljeća prenesena je u Zemaljski muzej u Sarajevo gdje se i sada nalazi.

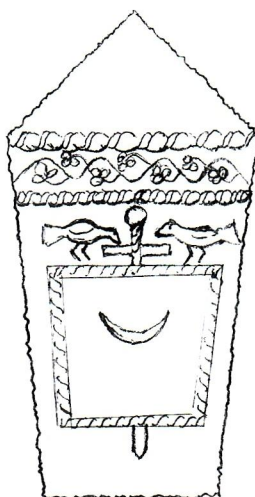
Malo Polje

U *Malom Polju* selu dva kilometra nizvodno od Blagaja rijekom Bunom na lijevoj obali na dva lokaliteta evidentirani su stećci. U zaseoku Orah u Malom Polju na užem lokalitetu zvanom Hadžajlića luke pored seoskog puta nalazi se veći stećak u obliku sanduka s proširenim postoljem bez ukrasa. Stećak se ne nalazi u prvobitnom položaju već je pomjeren u živicu pored voćnjaka D. Zubovića.

Također u zaseoku Orah, na lokalitetu Luke – groblje na zemljanom tumulusu, vlasništvo M. Perića, uz seoski put nalaze se tri imponantna stećka (dva sljemenjaka i jedan visoki sanduk) visine oko 2 m (sl. 10). Jedan sljemenjak je ukrašen zanimljivim motivima od kojih neke rijetko nalazimo na stećcima Hercegovine (sl. 11). Ispod sljemena na čeonj strani isklesana je tordirana vrpca i trolisna lozica. Glavni motiv predstavljan je u obliku štita s mačem i dvije golubice. Ručica mača ima oblik križa. Ovaj ukras u Malom Polju kod Blagaja ima najviše sličnosti sa stećkom u Glumini kod Hutova i Radmilovića Dubravi kod Bileće.

Sl. 10. Stećci iz Malog Polja kod Blagaja.

Sl. 11. Ukasni i simbolički motivi na stećku u Malom Polju kod Blagaja.

Kamena

Selo Kamena nalazi se 7 km istočno od Blagaja. Naselju se prilazi s regionalnog puta Mostar – Nevesinje u tipično hercegovačkom kamenjaru, po kojem je selo i dobilo svoje ime.

Na kamenoj ilirskoj gomili pored puta nalazi se stećak u obliku visokog sanduka, što nije rijedak slučaj na širem području Hercegovine.

Oko 130 m sjeverno od sela, na manjem uzvišenju nalazi se srednjovjekovna nekropola s jedanaest stećaka (osam ploča i tri sanduka). Veći broj stećaka (5 ploča i 3 sanduka) ukrašen je motivima: štit s mačem, tordirana vrpca, rozete, cik-cak bordura, rozeta i kamenica.

Oko 200 m sjevernije od prethodne nekropole u manjoj vrtači zvanj Kupinovac, nalazi se stećak u obliku ploče i nekoliko kamenom oivičenih grobova ovalnog oblika.

Neposredno pored manjeg vrela zvanog Šmer nalaze se tri stećka (dva sanduka i jedna ploča) od kojih je jedan sanduk izdubljen i služi kao korito za napajanje stoke. U blizini navedenih stećaka svojevremeno je bio kamenolom gdje su obrađivani stećci.

Vranjevići

Selo Vranjevići nalazi se oko 6 km jugoistočno od Blagaja. Na širem području gornjeg i donjeg sela stećci se nalaze na tri lokaliteta: na Grebnicama, Igrištu i Svačićima. Jedan od većih nekropola sa stećcima na širem mostarskom području nalazi se u Vranjevićima Gornjim na lokalitetu Grebnice sa sto dvadeset pet spomenika u obliku ploča, sanduka, visokog sanduka, sljemenjaka i amorfnih oblika. Ukrašeno je više primjeraka motivima: arkada, bordura, vitica, štít s mačem, luk i strijela, križ i polumjesec. Stećci su orijentirani po pravcu ZI.

Druga nekropola sa stećcima u Gornjim Vranjevićima nalazi se na lokalitetu zv. Igríšte (Stećci i Bara) ima deset spomenika u obliku ploča i sanduka orijentiranih ZI. Od ukrasnih motiva vidljive su samo bordure.

Treća manja nekropola sa stećcima nalazi se u Donjim Vranjevićima na lokalitetu zvanom Svačići, broji pet stećaka u obliku ploča i sanduka. Spomenici su orijentirani ZI.

Hodbina

Selo Hodbina nalazi se jugoistočno od Bune na magistralnom putu Mostar – Stolac. U sklopu pravoslavnog groblja u Hodbini i neposredno pored ograde nalazi se manja nekropola s osam stećaka (šest sanduka i dvije ploče). Dva viša sanduka ukrašena su plastičnim arkadama. Većina stećaka nije u prvobitnom položaju jer su pomjereni izgradnjom novih grobnica i ograde oko groblja.

Srednjovjekovne nekropole na području južne mostarske kotline na desnoj obali Neretve

Šire područje južne mostarske kotline koja također pripada Bišću polju na desnoj obali rijeke Neretve od Rodoča i Jasenice do Bačevića, prema sačuvanim ostacima materijalne kulture iz srednjeg vijeka bilo je nešto slabije naseljeno od područja koje se nalazi istočno od Neretve.

Prema rezultatima dosadašnjih istraživanja evidentirana su četiri lokaliteta sa stećcima na ovom području.

Rodoč

U sklopu katoličkog groblja u Rodoču, 3 km južno od Mostara u pravcu južne industrijske zone, nalazi se nekropola s devet stećaka (pet ploča, dva visoka sanduka i dva sanduka). Visoki sanduk je jedini ukrašen plitkoreliefnim kolom ženskih figura sa svih bočnih strana, dok se u gornjem dijelu nalazi vijenac trolisne lozice. Stećci su orijentirani po pravcu ZI.

Jasenica

Oko 4 km južno od Mostara i 1 km od Rodoča nalazi se naselje Jasenica. Unutar katoličkog groblja evidentiran je srednjovjekovni lokalitet s nekropolom i osam sačuvanih stećaka (sedam ploča i jedan manji sljemenjak). Stećci su slabije obrađeni i orijentirani po pravcu ZI. Po svom obliku naročito je zanimljiv mali sljemenjak kao dječji spomenik.

Donja Jasenica

U polju između Donje Jasenice i vojnog aerodroma, na lokalitetu Benovina nalazio se srednjovjekovni lokalitet s nekropolom i stećcima od koje su do sada sačuvana samo tri stećka (dva sanduka i jedna ploča), kao i tri ulomka oštećena stećka. Viši sanduk je ukrašen s bočnih strana kolom ženskih figura i dvije kamenice obrubljene tordiranom vrpcom. Stećci se ne nalaze u prvobitnom položaju jer su tijekom vremena pomjereni.

Prema stručnoj evidenciji i povijesnoj literaturi¹⁷ iz konca 19. stoljeća na ovom srednjovjekovnom lokalitetu bilo je šesnaest stećaka.

Baćevići

Selo Baćevići nalazi se na jugu tzv. južnog mostarskog polja oko 8 km od Mostara. Na ostacima već davno evidentiranog rimskog lokaliteta¹⁸ na području zvanom Greb na livadi u vlasništvu S. Gole nalazi se dva stećka utonula u zemlju i bez ukrasa. Tridesetak metara zapadno uz rub obale rijeke Jasenice nalazi se također jedna veća ploča.

---

¹⁷ V. RADIMSKI, GZM u Sarajevu, 1891., 161

¹⁸ V. PAŠKVALIN, Arheološki leksikon BiH, tom 3, 308.

Srednjovjekovni lokalitet sa stećcima znatno je oštećen izgradnjom nove željezničke pruge Mostar – Ploče sedamdesetih godina 20. stoljeća.

Maloševici

Oko 2 km nizvodno od ušća rijeke Bune u Neretvu, na desnoj obali uz željezničku prugu, nalazi se manje naselje Maloševici. Prema ostacima srednjovjekovnih nadgrobnih spomenika ovdje je postojalo naselje i u srednjem vijeku. Do našeg vremena na području Maloševića sačuvana su trideset tri stećka (pretežito ploča i sanduka). Znatno broj stećaka pomjeren je iz prvobitnog položaja tijekom radova na izgradnji nove željezničke pruge Mostar – Ploče u drugoj polovici 20. stoljeća. Pojedini spomenici su oštećeni i ugroženi. Među njima je jedan sanduk kojeg, po kvaliteti svojih ukrasa, možemo ubrajati među najljepše primjere ove vrste na širem mostarskom području. Pored navedenog na ovoj nekropoli nalaze se i simbolički motivi: kola, rozete, križa i polumjeseca.

Slipčici

Manje selo koje se nalazi na blagom uzvišenju oko 2 km zapadno od Maloševića i Neretve naziva se Slipčici. U zaseoku Arapi nalazi se usamljen stećak u obliku križa s pločom na kojem je urezan ćirilični natpis u kojem se spominje Radić kovač.¹⁹

Žitomislčić

Naselje Žitomislčić na magistralnom putu Mostar – Ploče na lijevoj obali Neretve, prema ostacima materijalne kulture bilo je naseljeno od starog i srednjeg vijeka sve do našeg vremena. Na širem lokalitetu zvanom Crkvina, zapadno od arheološkog nalazišta ranokršćanske bazilike prema Neretvi u pravoslavnom groblju i pored njega, nalazi se veća srednjovjekovna nekropola sa sedamdeset osam stećaka. Većina su ploče i sanduci od kojih je jedan broj zarastao u žbunje. U groblju se nalazi pedeset sedam spomenika, a izvan ograde dvadeset jedan. Od ukrasnih motiva evidentirani su: scena konjanika, arkade, vitice i bordure.²⁰

Stećci su orijentirani po pravcu ZI.

---

¹⁹ Š. BEŠLAGIĆ, *Stećci*, Sarajevo, 1971., 343.

²⁰ Š. Bešlagić u svojoj publikaciji *Stećci*, tri nekropole sa stećcima (65 spomenika) na desnoj obali Neretve koji pripadaju općini Čitluk, pogrešno je uvrstio području općine Mostar.

Stećci na istočnom dijelu Mostarskog blata

Kruševo

Naselje Kruševo nalazi se 8 km jugozapadno od Mostara na magistralnom putu prema Ljubuškom. U zaseoku Selišta, sjeverno od katoličke crkve nalazi se jedna od najvećih srednjovjekovnih nekropola na mostarskom području sa sto dvadeset sedam stećaka (četiri sljemenjaka, petnaest sanduka, većina ploča, znatan broj amorfnih oblika i nekoliko dječjih spomenika). Stećci su locirani u lijepo održavanoj šumi nedaleko od istočnog dijela Mostarskog blata (sl. 12).

Na stećcima su evidentirana dva ćirilična natpisa u kojima se spominje Ivan Maršić i knez Radiša Zloušić.²¹ Ukrašeno je devetnaest spomenika raznovrsnim motivima: arkade, volte, ratnik sa štitom i mačem, dva konjanika, spirale, sidra, vodenica, križ, polumjesec i rozete. Stećci su orijentirani po pravcu ZI. Ovo je jedna od rijetkih većih nekropola sa stećcima koja se nalazi unutar posjeda vjerske zajednice (katoličke župe u Kruševu) koja se revnosno brine o njezinoj zaštiti i održavanju.

U neposrednoj blizini prethodne nekropole, unutar katoličkog groblja zvanog Šarampovlje, nalazi se pet stećaka od kojih su četiri ukrašena. Na ovom širem lokalitetu pored kapele evidentirani su materijalni ostatci koji vremenski potječu iz rimskog razdoblja.

Sl. 12. *Stećci na nekropoli u selu Kruševo, zapadno od Mostara.*

²¹ M. VEGO, GZM u Sarajevu 1960. – 1961., 277 – 278., Š. BEŠLAGIĆ, n.d., 340.

Podgorje

Na blagom brdskom uzvišenju obraslom šumom jugozapadno od Podgorja, na lokalitetu Jazvača – Osoje, vlasništvo N. Vidačka nalazi se kamenolom stećaka u kojem se nalaze četiri veća kamena bloka nezavršena stećka. Pedesetak metara zapadno od njih sačuvana su također tri slična kamena bloka.

Prema sačuvanom predaji starijih mještana na ovom kamenolomu svojevremeno su u zemlji nalaženi ostaci hrastovih greda koje su služile za transport stećaka.

Ćula

Nedaleko od istočnog dijela Mostarskog blata, 7 km od Mostara u pravcu Ljubuškog nalazi se naselje Ćula. Između naselja i polja koje će ubrzo postati akumulacijsko jezero hidroelektrane Mostarsko blato, nedaleko od Begića kuća evidentirana su dva stećka (jedan viši sanduk i jedna ploča). Orijehtacija stećaka je po pravcu ZI.

Zbog izgradnje hidroelektrane čiji su radovi u tijeku, stećke je potrebno zaštititi i izmjestiti.

Polog – Troskoti

U Pologu 7 km zapadno od Mostara, u zaseoku zvanom Troskoti, u blizini istočnog dijela Mostarskog blata, na livadi u vlasništvu D. Kandića, nalazi se nekropola s dvadeset pet stećaka (trinaest ploča, deset sanduka i dva sljemenjaka). Stećci su većim dijelom zarasli u žbunje i utonuli u zemlju zbog čega je teško raspoznati njihove oblike i ukrase. Njihova orijentacija je ZI. Od ukrasa vide se na dva sanduka: kolo ljudskih figura i kružna kamenica. S ove nekropole prenesen je 1963. g. u lapidarij mostarskog muzeja jedan od ljepših primjera ukrašenih stećaka s ćirilčnim natpisom u zapadnoj Hercegovini u kojem se spominje Ljupko Vlasnić.

Zaključak

Stručna istraživanja srednjovjekovnih kamenih nadgrobnih spomenika/stećaka u Bosni i Hercegovini počinju koncem 19. stoljeća i traju u kontinuitetu sve do našeg vremena. Istraživači su desetljećima širili svoja saznanja i pokušavali rješavati mnogobrojnu problematiku vezanu za ovu specifičnu vrstu našeg kulturno-povijesnog naslijeđa. Službene stručne i

znanstvene državne institucije povremeno su vršile inventarizaciju ovih nadgrobnih spomenika. I pored svih napora još uvijek nismo došli do prave istine o broju i rasprostranjenosti stećaka, umjetnosti, vrsti ukrasnih i simboličkih motiva.

Prema prvom popisu stećaka izvršenom u Bosni i Hercegovini koncem 19. stoljeća. Mostarski okrug svrstan je u područja s manje od 500 stećaka, što će se kasnije dokazati kao potpuno netočan podatak. Intenzivnija istraživanja na zaštiti i popularizaciji stećaka obavljena su od početka 60-tih do početka 80-tih godina 20. stoljeća. U to vrijeme održana je poznata *Izložba srednjovjekovne jugoslavenske umjetnosti* u Parizu i izložba *Umjetnost stećaka* u nekoliko većih europskih gradova.

Pored ovoga tiskana je reprezentativna monografija *Stećci – kataloško-topografski pregled*, autora Šefika Bešliagića, 1971. godine. Nakon prvih analiza i ocjene rezultata rada na istraživanju stećaka ubrzo je došlo i do kritičkog osvrta i primjedbi da znatan broj srednjovjekovnih nekropola sa stećcima iz zapadne Hercegovine nije uvršten u ovu publikaciju, što će se kasnije pokazati istinitim.²²

U okviru stručnog projekta Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Mostaru o inventarizaciji spomenika kulture u Hercegovini te općinama Tomislav Grad i Livno od 70-tih do 90-tih godina 20. stoljeća, autor ovoga priloga i suradnici došli su do niza novih i značajnih podataka o stanju stećaka koji se razlikuju od već ranije evidentiranih.

Primjera radi ovdje navodim samo središnju hercegovačku općinu Mostar za koju je već davno pogrešno i netočno 1971. godine objavljeno da se na njezinom općinskom području nalazi:

1208 stećaka na 40 lokaliteta.

Prema rezultatima navedene inventarizacije spomenika kulture provedene od 70-tih do 90-tih godina 20. stoljeća na području općine Mostar nalazi se:

2401 stećak na 104 lokaliteta.

Na osnovi rezultata novih istraživanja stećaka općina Mostar uvrštena je među prvih šest općina s najvećim brojem stećaka u Bosni i Hercegovini.

---

²² Prvi ozbiljni kritički osvrt i primjedbe na jedan dio Bešliagićeva djela dao je fra Bonicije Rupčić, dobar poznavatelj srednjovjekovne povijesti i rasprostranjenosti stećaka u Hercegovini. B. RUPČIĆ, „Stećci i njihovi problemi“, *Crkva u svijetu*, Split, 1973., 270 – 271.

Pored navedenih podataka o stećcima mostarskog područja ovim se ne isključuje mogućnost eventualnog pronalaska neke do sada nepoznate nekropole i pojedinih stećaka naročito na teže pristupačnom terenu.

Sažetak

Problematika srednjovjekovnih kamenih nadgrobnih spomenika – stećaka već dugi niz desetljeća predmet je istraživanja mnogobrojnih znanstvenika. Prva stručna istraživanja stećaka u Hercegovini otpočela su koncem 19. stoljeća u okviru općih istraživanja kulturne povijesti Bosne i Hercegovine. Prema prvom službenom popisu stećaka iz tog vremena u mostarskom okrugu tada je evidentirano manje od 500 spomenika.

Intenzivnija istraživanja ove specifične vrste našeg spomeničkog naslijeđe nastavljena su od šezdesetih do devedesetih godina 20. stoljeća. U to doba organizirano je više izložbi o umjetnosti stećaka u nekoliko većih gradova u zemlji i inozemstvu. Tada je također izvršen novi popis stećaka i 1971. godine tiskana obimna monografija *Stećci* kataloško-topografski pregled, autora Š. Bešlića.

Rezultati ovih istraživanja i pregleda stećaka koji se odnosi na Mostar i Hercegovinu nisu donijeli prave rezultate. Djelujući četiri desetljeća u stručnoj službi Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture Hercegovine u Mostaru u drugoj polovici 20. stoljeća na zaštiti i istraživanju kulturno-povijesnog naslijeđa, autor ovoga priloga i suradnici došli su do novih podataka koji su opovrgli ranije višegodišnje tvrdnje istraživača o stećcima mostarskog područja.

Ako usporedimo rezultate istraživanja broja stećaka u posljednjih sto godina na mostarskom području dolazimo do zanimljivih podataka:

1888. godine u okrugu Mostar evidentirano je manje od 500 stećaka
1971. godine u općini Mostar evidentirano je 1208 stećaka
1985. godine u općini Mostar evidentiran je 2401 stećak.

Na osnovi novih istraživanja mostarsko područje uvršteno je među šest prvih općina s najvećim brojem stećaka u Bosni i Hercegovini.

BOGUMILENgrabSTEINE IN DER REGION MOSTAR

Beitrag zur Erforschung von Bogumilengrabsteinen in der Herzegowina

Zusammenfassung

Die Problematik mittelalterlicher Bogumilengrabsteine (Stećci) beschäftigt seit mehreren Jahrzehnten zahlreiche Wissenschaftler. Die ersten Forschungen von Bogumilengrabsteinen in der Herzegowina begannen Ende des 19. Jahrhunderts im Rahmen von allgemeinen Forschungen über die Kulturgeschichte von Bosnien-Herzegowina. Nach dem ersten offiziellen Verzeichnis von Bogumilengrabsteinen aus dieser Zeit gab es im Bezirk Mostar weniger als 500 derartige Denkmäler.

Die Erforschung dieses spezifischen Denkmalerbes wurde mit mehr Intensität zwischen den sechziger und den neunziger Jahren des 20. Jahrhunderts fortgesetzt. In diesem Zeitraum wurden mehrere Ausstellungen über Grabsteinkunst in größeren Städten und im Ausland organisiert. Dann wurde auch ein neues Verzeichnis von Bogumilengrabsteinen erstellt, und 1971 erschien die erste Monographie „Bogumilengrabsteine – eine katalogisch-topographische Darstellung“ (*Stećci kataloško-topografski pregled*) von Š. Bešlić.

Die Ergebnisse dieser Forschungen und Dokumentation von Bogumilengrabsteinen in der Region Mostar und in der Herzegowina waren nicht richtig. Während der vier Jahrzehnte langen Tätigkeit in der Regionalen Anstalt für Denkmalschutz der Herzegowina in Mostar in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts im Dienst der Erhaltung und Forschung des kulturhistorischen Erbes ist der Verfasser dieses Beitrags mit seinen Mitarbeitern zu neuen Ergebnissen gelangt, welche den früheren langjährigen Darstellungen der Grabsteinforscher im Gebiet von Mostar widersprechen.

Wenn man die Forschungen hinsichtlich der Anzahl von Grabsteinen in den letzten hundert Jahren im Gebiet von Mostar vergleicht, gibt es interessante Daten:

1888 sind im Bezirk Mostar weniger als 500 Bogumilengrabsteine dokumentiert

1971 sind in der Gemeinde Mostar 1208 Bogumilengrabsteine dokumentiert

1985 sind in der Gemeinde Mostar 2401 Bogumilengrabsteine dokumentiert.

Aufgrund neuerer Forschungen gehört das Gebiet von Mostar zu den sechs Gemeinden mit der größten Anzahl von Bogumilengrabsteinen in Bosnien-Herzegowina.